

Fusnote ljubavi i zlobe (36)

Ivica Matičević: *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici 1941 – 1945*. Matica hrvatska Zagreb, 2007.

Nitko za endehašku „stvar” nije napravio toliko koliko poslijeratna jugoslavenska komunistička vlast. Nigdje u Europi, doduše, nije bilo osobito popularno na bilo koji način surađivati s okupatorskim snagama, ali nigdje kao kod nas nije bio toliko masovnih ubojstava bez procesuiranja i neprekidnog gotovo opsesivnog podjarivanje kolektivne krivice ci-

jeloga jednog naroda. U hrvatskome slučaju, tragično zamršenom, kao i inače, postojao je i moment, do današnjega dana neraščišćen, po nekim sporan, po drugima na ovaj ili onaj način nedvosmislen: četiri ratne godine egzistirala je, marionetska duduše, ali država u kojoj je nemali broj njenih građana, barem u prvim danima njena postojanja, video istinsko ostvarenje vjekovnih težnji brojnih hrvatskih naraštaja. Iz povjesne perspektive, s nužnom distancicom, jasno je i da je to bila država bez osnovnih prepostavki za trajan i samostalan život, kao i to da je počivala na kostima bezbroja nevinih, ali konkretan trenutak stvarnoga života uglavnom nije moguće reflektirati njim samim.

Sotonizacija Endehazije, a ne njena osuda, ideologizacija umjesto juridičkoga progona,

jednako kao, uostalom, i umjetno uzgajano bratstvo-jedinstvo, uza svjesno odgađanje, a ponekad čak i namjerno nerješavanje nacionalnih problema, sve to sigurno nije moglo objektivno razjasniti kompleks te državne tvorevine ljudima čiji su predci stoljećima umirali za slobodu i državu donesenu na vrhu njemačke i talijanske bajunete, ma kakva bila, u jednom trenutku iskreno doživjeli kao ostvarenje vjekovnih snova. Ideologija protiv ideologije, zločin umjesto zločina, prisila protiv prisile, bila je tragična jednadžba koja nam je dugo vremena onemogućavala objektivno govorenje o hrvatskome položaju u Drugome svjetskom ratu. Jer, nema povijesne objektivnosti bez slobode, a sloboda se ne propisuje, još manje kontrolira, dogmom. U duhovnome ozračju u kom je jedna ideologija prisvojila isključivo pravo arbitriranja drugoj i svim inim ideologijama, pretvarajući historiografiju u novi liturgijski kanon, dočekali smo demokraciju, a s njome, na žalost, i tragičan rat, još jedan na ovim prostorima. Nije bilo vremena za diskusije i sučeljavanje na spomenutu temu, ali se pokazalo da totalitarizam i nije mogao ostaviti za sobom klimu pogodnu intelektualnoj, neostrašćenoj raspravi o bilo čemu. Umjesto objektivnih povjesničara na sceni su prečesto bili kriptoideolozi iz jednoga ili drugoga tabora, pak smo tako dobili ili traktate u pohvalu Poglavnika ili žalopijke za Maršalom. Ne kažem da je trebalo pravdati jednoga ili drugog, nego apostrofirati klimu u kojoj se, slikovito govoreći, pamet, kao u nekadašnjoj jugovojsći, mjerila snagom grla. Tako je atmosfera zadnjih godina komunizma, kada je ideološka stega pomalo popuštalaa zbog sustava koji se polako ali sigurno urušavao sam u sebe, i kada su se na ovu temu javili stalozeni glasovi, gotovo pala u zaborav.

Knjiga Ivice Matičevića, treba naglasiti, javlja se u trenutku u kom smo kao intelektualci, ali neiskorjenjivi iz vlastita društvenoga konteksta, još na samome početku svladanja elementarnih pojmoveva dijaloga. Ipak, njena je pojava dočekana akademski dostojno, kao da živimo u društvu koje je davno apsolviralo sve svoje povijesne probleme. Mislim da se ne bismo smjeli zavaravati. U najmanju ruku korisnije je pogledati činjeni-

cama u oči. A činjenice govore da ni nakon šesdeset godina nismo u stanju objektivno progovoriti ni o općoj političkoj, ali ni o kulturnoj povijesti jednoga razdoblja koje vapi za objektivnošću upravo zato jer su se u njem zbivale važne stvari, tako važne da su na dugo vrijeme odredile izgled Hrvatske. Pogledajmo Matičevićovo upozorenje i zamislimo se nad njim: *U književnopovijesnim i književnokritičkim proučavanjima hrvatske književnosti XX. stoljeća, razdoblje ratnih godina od 1941. do 1945, vrijeme nastanka i postojanja Nezavisne države Hrvatske (NDH), bilo je u potpunosti zanemareno i prešućeno. Tek 1989. Stanko Lasić, u okviru bavljenja ukupnom recepcijom Krležina djela, progovara o književnoj produkciji, književnoj kritici i književnom životu za NDH.*

Ne spominjem slučajno klimu u kojoj još uvijek živimo i radimo. I nije riječ samo o starijim naraštajima kojima bismo još i sa stanicima razumijevanjem oprostili predrasude i zablude. Ne tako davno, jedan je mladi kritičar (Jurica Pavičić) progglasio fašističkim Odjek za povijest hrvatske književnosti Hrvatske akademije samo zato jer je projekt dokumentacije hrvatske književnosti Dubravka Jelčića obuhvatilo razdoblje od 1941. do 1945. Riječ je ni manje ni više nego o misaonoj, bolje reći „misaonoj”, matrici koja u najboljoj tradiciji tvrdoga boljševizma za zločin optužuje one, slikovito govoreći, što se usuđuju o zločinu progovoriti. Ne spominjem slučajno misaonu matricu, jer riječ je o isključivosti prisvajanja prava na govor, o arbitriranju u čijoj se vizuri svaki onaj što bi bez dopuštenja progovorio o stanovitoj temi automatski inkriminira. Staljinizam, mislim da je to pravo ime za stanje duha naše tzv. lijevo liberalne inteligencije. Doduše, ne znam što je gore, samoproglašena ljevica ili notorni amaterizam. U ovu drugu rubriku idu prikazi poput onoga Slobodana Prosperova Novakova u kom se sveznajući priopovjedač poziva na „bestidne” antologije što nikada nisu ugledale svjetlo dana ili upozorava na poratni kritički rad pisaca kojima je nakon rata bio zabranjen svaki javni rad a nekim se i zametnuo trag.

Pisati u takvoj konstelaciji o spomenutu razdoblju nije bio nimalo lak zadatak. Matičević je izabrao najbolji mogući put. Najbolja

zaštita od neznalica i parazita jest struka. Dakle, kako je auktor odradio taj, najzahtjevниji dio posla? Prvo je jasno definirao područje istraživanja i razloge za upravo ovako omeđeno područje. On je izabrao sedam naslova periodičkih publikacija kao predstavnike ratne književne kritike. Odricanje od iscrpnosti on je i samosvjesno obrazložio: *Ponajprije, opredijelili smo se za reprezentativnost odabranih periodičkih naslova, za one časopise i novine koji nam se čine da svojim književnokritičkim prilozima predstavljaju ono najvažnije i najbolje što je nastajalo od 1941. do 1945. Pri tome, izbor je pao na zagrebačku periodiku, iz jednostavne činjenice što se nijedan drugi grad, po količini i kvaliteti periodike, uopće po ukupnom kulturnom životu nije mogao usporediti sa Zagrebom, posebice u jednoj tako centraliziranoj državi. Ne želim reći kako su Osijek ili Sarajevo u tom smislu nezanimljive sredine, ali je to u glavnom gradu nove države, posebice u tako shvaćenim mitskim ratnim vremenima, koncentracija kulturnih i intelektualnih snaga bila najveća. U Zagrebu izlaze, i oni čine naš funkcionalni izbor korpusa za obradu, najbolji književni časopisi („Hrvatska revija”, „Vienac”, „Književni tjednik”), listovi za studente i tzv. intelektualnu mladež („Plava revija”, „Plug”) te najtiražniji politički tjednici i dnevnički, svi oni sa znatnim udjelom priloga iz kulture, među kojima su književnost i književna kritika („Spremnost”, „Hrvatski narod”).*

Matičević je za početak obradio dosadašnje istraživače istoga korpusa, a tu i nije mogao obuhvatiti veliki broj imena naprsto zato jer ih nije ni bilo. Na prvome mjestu dolazi Stanko Lasić čiji zaključak o endehaškoj književnosti s pravom tretira kao provokaciju, potom je tu Brešićev rad kao pionirsko djelo čije je područje, doduše, ograničeno na devetnaestostoljetne časopise, ali djelo čiji su zaključci itekako iskoristivi za izučavanje periodike bez obzira o kom se razdoblju radilo, pak vrlo skučeni prikaz periodike ovoga razdoblja iz pera Miroslava Vaupotića te Jelčićevi vrijedni prinosi, kao i tematski ograničeni Branimira Donata.

Sa teorijskoga stanovišta najbitnije je drugo poglavlje knjige u kom se vrlo temeljito, a opet na krajnje ekonomičan način, definira književna kritika, određuje njena narav, pre-

cizira žanr. Sve relevantno na području teorije kritike, bilo kod nas bilo u svijetu, uzeo je Matičević u obzir. Osobito je vrijedno njegovo uviđanje da se gotovo ništa u fenomenu književnokritičke prakse ne događa izvan periodičkih publikacija – novina i časopisa. Iako to zvuči gotovo kao truizam, ova je observacija zanimljiva i stoga jer podsjeća, na neizravan, ali ništa manje rječit način, što bi to trebala biti prvenstvena zadaća periodičkih publikacija i kakav bi imao biti njihov profil. Njihova svrha jest u najplementitijem smislu riječi biti bobicama književnosti, dakle ne biti književnost sama ili mjesto na kome se ona rađa, nego prostor koji usmjerava, potiče i hrabri prave putove i nove staze. Kako će se u kasnijem tijeku izlaganja u knjizi pokazati, to su izabrani časopisi u razdoblju drugoga svjetskog rata uistinu i bili. Njihova uloga i njevo osvjetljenje to je dragocjenije što nam se, nakon polustoljetne glorifikacije šuma i gora, otkriva urbana narav književne proizvodnje u razdoblju između dva mira, monarhističkog i komunističkog, potisnuta, pospremljena pod rubriku suradnje s okupatorom, a zapravo, zahvaljujući strukturi vladajućih kadrova u razdoblju socijalističkoga društva, zazorna ruralnim glavama u njihovome tipičnom, mada žestoko prigušenom, kompleksu inferiornosti.

Trebali bismo, ali sa skučenosti prostora ne ćemo moći, krenuti u šetnju ovom bogatom knjigom poglavje po poglavlje. Ona to i zaslužuje, donoseći obilje materijala skupljena upornim, zamornim, ali utoliko dragocjenijim višegodišnjim istraživanjem. Materijala temeljito analizirana suvremenom književnoznanstvenom aparatu i predstavljena na izuzetno ležeran, „pitak” način, što je još jedno njeno vrijedno postignuće. Nije, naravno, ova knjiga mogla reći sve o temi koje se poduhvatila. Rekla je, međutim, ono najbitnije. Dakle, da je endehaška kritika nastavak prijeratne književnokritičke djelatnosti, bilo da su je ispisivali auktori koji su djelovali i prije Drugoga svjetskoga rata, bilo da su je stvarali oni afirmirani neposredno prije ili tijekom samoga rata. Stanovit pomak vidan je samo u metodologiji književne kritike. Očekivan utoliko što je, zbog promijenjenih ideoloških koordinata, izostao pristup nadahnut

lijevim, marksističkim idejama, dok su i dalje aktivni filološki, socioološki, protostrukturalistički, impresionistički i korčceanski kritički modeli. Također, bitna je spoznaja ove knjige i to da je hrvatska kritika, usprkos posve novim političkim i ideološkim okolnostima, uspijevala ispuniti svoju zadaću. Usuprot književnim ideokratima, većina je kritičkih djelatnika djelatno osvajala prostor slobode. Tom spoznajom nismo ni najmanje abolirali ustašku ideju i njenu praktičnu primjenu. Činjenicom da je kritičko stvaranje, kako mu

i jest duboko u naravi, nastajalo usuprot političkom realitetu, usuprot dogmi, činjenicom prvi put jasno rasvijetljenom Matičevićevim istraživanjima, ispisana je osuda endehašiske vlasti daleko učinkovitija od svih poslijeratnih paskvila, nastalih, nemojmo smetnuti s uma, i iz pera ljudi koji su uredno punili stranice endehašiske ne samo književne periodike. Očito, došla je generacija lišena frustracija, ali i kompetentna da progovori i o potisnutim temama. Sazrelo je vrijeme za ljude spravne uvijek iznova osvajati prostor slobode.

Antun PAVEŠKOVIĆ